

Irit Dekel. **Mediation at the Holocaust Memorial in Berlin.**
Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2013. 196 pages

קובי קבלק*

"מה האנדרטה הזאת אמורה לייצג?" "מה אני אמור להרגיש כאן?" שאלות אלה ודומות להן חזרו ועלו על שפתותיהם של מכרים מישראל שבאו לבקרני בברלין כאשר עמדנו מול אנדרטת השואה בלב העיר. האנדרטה (או אתר הזיכרון), שנחנכה במאי 2005, ניצבת במקום מתויר במיוחד ליד שער ברנדנבורג והרייכסטאג, בקצהו של פארק הטייגארטן ולא רחוק ממוזיאון פלאץ. חלקה העליון והנראה כולל 2711 קוביות בטון מלבניות בגבהים שונים על שטח בעל עומק משתנה. לאתר הזיכרון יש גם חלק תחתון, "מרכז מידע", המחולק לכמה חדרים שבהם אפשר למצוא תיאור היסטורי של השואה, טקסטים שכתבו יהודים שנרצחו ומאגר נתונים אינטראקטיבי המאפשר חיפוש ארכיוני. אולם חלקה העליון של האנדרטה הוא הזוכה למרבית תשומת הלב והמבקרים. זאת בגלל גודלה של האנדרטה ומיקומה, אך גם משום שהקשר לאירוע שהיא מייצגת הוא מופשט מאוד ומעלה שאלות על משמעותה ועל הדרך הנאותה לנהוג כאשר נמצאים בה. שאלות אלה עומדות במרכז מחקרה המצוין של עירית דקל.

בניגוד למרבית המחקרים שעסקו עד כה באנדרטה זו, ספרה של דקל אינו מתמקד בדיונים המתמשכים שהובילו להקמתה של האנדרטה או הופיעו במהלך בנייתה ולאחר פתיחתה. דקל אינה מזניחה את הדיונים האלה אלא משלבת אותם בפרספקטיבה אתנוגרפית הבוחנת את המתח בין חוויה לפעולה באתר. במקום לשאול מה נאמר על האנדרטה, היא שואלת מה האנדרטה עושה. לטענתה, בדיוק בגלל היותה של האנדרטה מבנה מופשט וחמקמק כל כך המעורר תהיות, האתר מעודד את המבקרים לחפש אחר הדרכים הנכונות להבינו ולחוות אותו. כך פותח האתר אפשרויות לחקר פרקטיקות ממוסדות של השתתפות (engagement) בזיכרון ושל התמודדות עם תפיסות חברתיות על העבר הנאצי. האנדרטה מעלה תהיות בקרב מבקרים מארצות שונות ומעוררת אותם למחשבה, אך לפי דקל היא מיועדת למעשה בעיקר לגרמנים שאינם יהודים, וזו גם הקבוצה העומדת במוקד הספר.

איסוף החומר למחקר נעשה בשנים 2006, 2010 ו-2011. המקורות שעליהם מבוסס הספר כוללים ראיונות עם מדריכי הסיורים ובעלי התפקידים השונים באתר, שיחות עם מבקרים בשני חלקי האנדרטה, השתתפות בסדנאות באתר, פרסומים של הנהלת האתר ורשמים המתועדים בספר המבקרים. בפרק המבוא פורשת דקל בפני הקוראים את תפיסותיה המחקריות ואת מבנה הספר. לטעמי, המבוא עוסק מעט מדי בתיאור האתר עצמו על שני חלקיו. תמונות נוספות, בעיקר של שדה הקוביות שבאתר, היה ממחיש את האנדרטה לקוראים שאינם מכירים אותה ישירות ומסייע להם להבין את השאלות העולות מהמקום. הפרק הראשון דן באופן שבו האתר נחוה.

* המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דקל מציבה את האנדרטה בתוך מסגרת עדכנית של "תיירות זיכרון" המציעה למבקרים לא רק ידע, אלא חוויה ושינוי תפיסתי. היא מצביעה על ריבוי אפשרויות הכניסה לחלקו העליון של האתר, עיצוב שאמור לרמוז על הפלורליזם והפתיחות ביחס לאפשרויות הפירוש של האנדרטה. לצד זאת היא בוחנת את כללי ההתנהגות המוטבעים בכתובת בכניסה לשדה קוביות הבטון ואת הציפיות של המבקרים ועובדי האתר לגבי הרגשות הנאותים שיש להרגיש במקום. בפרק זה ובפרקים הבאים דקל מדגישה את העיסוק הרב של המבקרים והמדריכים ברגשות ומקשרת אותו לשאלות של הבנת העיסוק בעבר, שייכות קהילתית, מוסר ועוד. דקל מנתחת היבטים שונים של האנדרטה ומספקת לקורא סדרה של אבחנות מרתקות על תפיסות של מרחב, נוף והיסטוריית המקום. עם זאת, הדיון שלה במיקומה של אנדרטת השואה ובעיקר בקרבתה לאנדרטאות זיכרון נוספות שהוקמו בסביבתה הקרובה בשנים האחרונות – ובעיקר אלה המנציחות את רדיפת ההומוסקסואלים וה"צוענים" (סינטי ורומה) – אינו מעמיק דיו.

חלקו האחרון של הפרק הפותח מציג את אחת התרומות החשובות של דקל לדיון על זיכרון בגרמניה. היא מציעה לבחון את הנעשה באתר ואת היחס לזיכרון הנאציזם שלא על בסיס טראומה. טראומות של הקורבן, של המקרבן ושל צאצאיהם משמשים זה כמה עשורים כהקשרים מרכזיים להסבר תופעות של זיכרון הנאציזם, אולם דקל טוענת ש"עבודת הזיכרון" באתר נובעת מחוויה שהמבקר עובר במקום ולא מייצוג או מחוויה מורשת של אירוע טראומטי. "במקום הראייה הנורמטיבית השכיחה של התמודדות עם טראומה, אנו מבחינים בהיבט הפרפורמטיבי של תרגום אסתטיקה לאתיקה" (עמ' 55). בתגובותיהם לאתר מתמקדים המבקרים בהווה ולא בעבר. במקום העברה, האתר מציע טרנספורמציה שאמורה להביא את המבקרים לאמץ מודל מוסרי-אוניברסלי. אמנם ההצבעה על חשיבות המסר האוניברסלי לזיכרון השואה בגרמניה אינה חידוש, אבל עבור חוקרים רבים העיסוק בתחום ללא התחשבות בטראומה (על בסיס היסטורי, תרבותי או משפחתי) פשוט אינו נתפס וודאי יעורר התנגדות. אך עבור כותב שורות אלה מהווה מהלך זה של דקל תפנית רצויה ומעניינת שתעזור לרענן את המחקר על זיכרון בגרמניה ומחוצה לה.

הפרק השני נבנה על גבי הטיעונים שבפרק הראשון, ובו טוענת דקל ש"במקום של זיכרון פרפורמטיבי [...] מה שאנשים יודעים על העבר חשוב פחות כבסיס משותף לפעילות זיכרון ממה שהם מבצעים כדרך הנכונה 'לזכור'. אך כיצד הם יודעים מה 'לבצע' ועל פי אילו כללים?" (עמ' 65). הפרק דן בארבעה סוגים של "דיבוריות" (speakability) הנוצרים ביחס לאתר ובתוכו: עדות (witnessing), אשמה או בושה, שתיקה וגירוי ידע. דקל מתארת, למשל, את נקודות החיכוך והעימות בין המדריכים לבין המבקרים במרכז המידע ומראה כיצד עימותים אלה מצביעים על גבולות הפתיחות של האתר. כיוון שהדגש של דקל הוא על מה שמתרחש באתר עצמו היא כמעט אינה מנתחת דיונים וייצוגים ציבוריים על זיכרון הנאציזם בגרמניה, ומסתמכת בעיקר על מקורות משניים בניחותה את האינטראקציות באנדרטה ובמרכז המבקרים.

הפרק השלישי מתחקה אחר אתיקת ההשתתפות באתר. הוא מציג שלושה שלבים של כניסה לאתר והשתתפות בדיונים, שהם מעין שלושה שלבים ב"קריירה המוסרית" של המבקר במקום. הפרק הרביעי והאחרון עוסק בשאלה כיצד נוצרת באתר משמעות מתוך מבנה היחסים בין המדיה והייצוגים שהאתר עצמו מציע ובין סוגים שונים של פעילות במקום.

בנוסף לאבחנות הזהירות, המדויקות והחדשניות של המחברת, שרק חלק קטן מהן הזכרתי כאן,

* המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

יש לשבח גם את הכרתה במגבלות המחקר: רובו מתמקד בסדנאות ובהדרכות שהתקיימו במרכז המידע, ומרבית המבקרים לא מגיעים אליו. אף שלעתים חשתי שהתייחסותה ל"מבקר באתר" הייתה מעט חד-ממדית, דקל מרשימה בגישתה הרב-תחומית ובהיכרותה את הספרות המחקרית על זיכרון בגרמניה. ספרה הוא תרומה חשובה לא רק למחקרים על זיכרון השואה אלא גם לחקר הזיכרון בכלל ולתחומים חופפים.